

Доки ж це, доки ж це, доки ж це буде?

Л. Костенко

Коли б до тої я дожив потіхи,
щоб заблукали ці пісні під стріхи.

А. Міцкевич

ПЕРЕДМОВА

Це видання – результат багаторічної роботи автора – стосується аналізу типових помилок у наукових виданнях (дисертаціях, авторефератах дисертацій, монографіях, підручниках, наукових статтях та ін.).

Аналіз свідчить про значні труднощі у грамотному написанні названих праць, а також під час оформлення звіту про наукову-дослідну роботу і под. Не менші труднощі проявляються у підготованні викладачами лекцій із технічних дисциплін, написанні студентами курсових робіт (проектів) та дипломних робіт (проектів).

Слушно зауважує відомий фахівець **проф. О. Сербенська** [26], що “...українська наукова мова (як і загалом літературна) проходить надзвичайно відповідальний етап свого формування. І кожний з нас, хто активно оперує мовою, виробляючи ті чи ті слова, форми, конструкції, відповідає за те, якою вона буде структурно, наскільки збережеться її природність, наскільки вона залишиться сама собою”.

Фахова (науково-технічна) мова має характерні синтаксично-стилістичні риси, зумовлені сомобутнім синтаксисом української науково-технічної мови, який сформувався на підставі синтаксису народної мови, типова ознака якого – розмовний, активний характер синтаксичних конструкцій. Активні конструкції речення мають переважати над пасивними. **Пасивні конструкції** в українській мові – це переважно **наслідок впливу російського канцелярського стилю**, який частково нівелює активність особи [1].

До недавнього часу в технічних науках використовували здебільшого російську термінологію. Тепер спостерігаємо **калькування** термінів, словосполук, різних конструкцій.

На цей час **немає однотайності щодо вживання багатьох термінів**, словосполучень і под. Упровадження нового правопису про-

ходить нелегкий шлях. Частина науковців (як фахівців у галузі технічних наук, фізики, математики, так і фахівців з лінгвістики) подають своє бачення і пропонують вживати свій варіант терміну, словосполучки. Інші – свій варіант, а дехто подає (доволі часто) паралельні форми (видається, що для “замирення” Заходу і Сходу України, або з якихось інших міркувань). Все це спричинює значні труднощі для нефахівців у галузі лінгвістики. Кожен філолог посилатиметься на найавторитетніший (із його погляду) словник чи правопис. Тому тут суб’єктивності не уникнути. Як скористатись новими запозиченими словами, такими, наприклад, як комп’ютер? У [27] рекомендують засвоювати нові іншомовні слова на підставі норм і традиційних зразків (парадигм) української мови (не *комп’ютер*, а *компютер* чи *компатор*, бо *ампутовати* і *депутат*). Чи полегшує працю фахівцям і нефахівцям таке різноманіття варіантів? Звичайно, синоніми збагачують мову, але чи доцільні вони в такій кількості в спеціальній літературі? Нелегко і фахівцям, оскільки вони повинні тісно співпрацювати з нефахівцями. А тут, на жаль, не завжди досягаємо згоди [27]. Наведемо міркування **В. С. Перебийноса** на сторінках київського журналу “Мовознавство”, 1974, ч. 4, с. 3: “Створення термінологічної системи певної науки відбувається, як правило (і на жаль), без мовознавців. А мало би бути так, що перші забезпечують точність передавання змісту, а другі – відповідність створюваного терміну до законів мови”. Але цю функцію мовознавці не завжди виконують – скаржитесь В. С. Перебийніс (А. Зелізний). Глибший аналіз проблеми можна знайти в різних виданнях (див., наприклад, [12, 13, 42]).

І знову міркування **О. Сербенської** [26]: «... сьогодні маємо підстави стверджувати, що виразною є тенденція позбуватися наслідків “корчів радянського словникарства”» (В. Шендеровський). Однак, варто відзначити, що механічне перенесення практики термінографії 20–30 років не завжди дає бажані результати”.

Необхідно відновлювати необґрунтовано вилучені українські терміни, позбуватись недоречних запозичень та кальок, прислухатись до переглянутих правописно-стилістичних норм. Відчутним є прагнення активізувати природні для української мови стійкі вислови, уникати російських синтаксичних блоків, які, по суті, лише заповнювали українськими словами. Адже у нашому науковому мовленні – і писемному, а частіше в усному – ще чимало канцеляризмів, калькова-

них з російської. А в ділових текстах, що їх творять науковці, доволі багато неукраїнських конструкцій [26].

З української термінології в 30-ті роки під гаслами інтернаціоналізації вилучали питомі українські слова, яким у російській мові відповідали запозичення: *двозвук* (дифтонг), *дієйменник* (інфінітив), *наросток* (суфікс), *приросток* (префікс), *первень* (елемент), *південник* (меридіан), *рівноденник* (екватор), *підсоння* (клімат), *поземний* (горизонтальний), *прямовисний* (вертикальний).

На цей час налічується близько 700 термінологічних словників, а всіх інших – тисячі. У серії “Словники України” тільки з 1994 р. вийшло 60 словників. Нині закінчується укладання найновішого 20-томного Тлумачного словника (18 томів загальної лексики і ще 2 томи ономастики (власні імена) і географічних назв. Буде близько 270 тисяч слів. Протягом десятиліття (станом на 2002 р.) вийшло 466 словників лише термінологічного типу з різноманітних галузей знань, виробництва, культури говорить сам за себе. У 1993 році опубліковано 78 термінологічних словників різних типів [17].

Вельми плідно працює в царині термінології Технічний комітет стандартизації науково-технічної термінології Держстандарту і Міносвіти України (ТК СНТТ, м. Львів). Завдяки самовідданій праці фахівців за участю вчених філологів-експертів за період з 1992 до 1996 року розроблено понад 600 Державних стандартів України (ДСТУ) на “Терміни та визначення”. Уже тоді ТК СНТТ розпочав процес гармонізації української термінології з міжнародною... У [31] подано перелік 39 словників та інших видань щодо термінології технічних наук, близьких до радіоелектроніки. Проводяться термінологічні конференції, які відбуваються по чергово в Києві, Львові, Чернівцях. На базі Національного університету “Львівська політехніка” у 2008 р. проведено вже 10-ту конференцію. В Україні функціують центри розроблення питань термінології та видаються термінологічні словники. Прикро, але далеко не всі слідкують за змінами у цій царині.

Зрозуміло, що за час діяльності ТК СНТТ не всі засади нормативного опрацювання термінології та фахової мови, які внаслідок набутого досвіду тепер стали очевидними, втілено у стандартах. Лише до самих назв усіх чинних ДСТУ на терміни й означення, комітет має понад 350 зауваг, які у наступних редакціях треба відповідно врахувати.

Настав час повернути українську термінологію до джерел рідної мови, а наш правопис до українських фонетико-морфологічних особливостей [25]. Відомо, що українська мова, у тому числі й фахова, багата на синоніми. Тому відповідні слова (терміни) треба добирати у контексті. Проте недоцільно займатись гіперкорекцією в цій царині, коли можна втратити багато термінів та словосполук.

Останніми роками **бачимо невиправдану інтернаціоналізацію термінів**. Наприклад, автори [33] сумніваються в доцільності відновлення багатьох термінів, як от: *гамівник (амортизатор), обвітрювач (аератор), оздобний (декоративний), двокишковий (двошланговий)* тощо, але зауважує, що варто зберегти їх в лексикографії, у літературній і фаховій мові як її вербальне багатство.

Згадаймо **М. Рильського**, який закликав: “Не бійтесь заглядати в словники”. Але тут треба врахувати пораду [33], де автори застерігають проти нерозбірливого використання деяких “національно небезпечних словників”. “Яскравими зразками того “сложившегося українського язика” є множені і перемножені мільйонними накладами національно небезпечні “зелені словники”. Наприклад, “Орфографічний словник української мови”, “Російсько-український словник наукової термінології” й особливо – словник діловодства укладачів: директора Інституту української мови НАН України, доктора філології Олександра Тараненка та його заступника – доктора філології, русиста Віктора Бріцина. У згаданих словниках переважна більшість термінів – кальки-перевертні з російської”. Це, до речі, стосовно словника О. Тараненка та В. Бріцина з гіркотою відзначила відомий учений-лексикограф кандидат філології п. **Лариса Масенко...**” (Примітка: на цей час Лариса Масенко – д-р філологічних наук, проф., професор Києво-Могилянської академії).

Особливо вирізняється серед інших словник [4], у якому, на мій погляд, спостерігаємо саме гіперкорекцію, яку подекуди важко сприйняти. Але ж усі словники такого типу затверджено на державному рівні. Це надзвичайно заплутує читачів у користуванні ними. Як поєднати часто полярні погляди інших авторів? Для підтвердження у цьому посібнику подаємо дуже мізерну добірку з названого словника як “інформацію для роздуму”. Натрапляємо на деякі промахи і неточності у Великому тлумачному словникові сучасної української мови [2], у якому, наприклад вживається *хімія*, замість *хемія* та ін.

У наукових виданнях маємо різноманіття думок, поглядів. Безліч словників, і всі затверджено на “найвищому” рівні. Якими користуватись? Це, звичайно, не закони природи, які не можна змінити, граматику творять люди. Необхідно дотримуватись якихось норм. Не впевнений, чи виправданим є вживання в спеціальній літературі різних паралельних форм.

Слушно зазначено в [20], що в Україні для підтримки життєдіяльних процесів термінології бракує такої наукової інституції, як Інституту наукової мови, що існував колись в Києві, який був би арбітром у цій справі, а його рішення не підлягали би дискусії.

Не сприяє унормуванню засад української мови, у тому числі й фахової, амбіційність різних комісій, окремих фахівців. Належить пам’ятати крилату фразу: “Коли в товаришів немає згоди – на лад їх справа не піде”. Доречно також згадати видатного діяча українського відродження **проф. І. Огієнка** (о. Іларіона): **“Для одного народу му- сить бути тільки одна літературна мова й вимова, тільки один правопис”**. Це стосується, поза сумнівом, і фахової мови.

Не уніфіковано вимоги до бібліографічного опису. У межах одного журналу, дисертації, навіть у тезах цей опис не однаковий у різних посиланнях. У вимогах до авторів журналів часто натрапляємо на некоректні, суперечливі вимоги. Те саме стосується вказівок міністерств щодо написання наукових звітів, у тому числі бібліографічного опису (наприклад, уперте наполягання на рубриці *“Заклучний звіт”* замість *“Підсумковий звіт”*, причому автори не можуть змінити цієї незрозумілої “норми”, бо не приймуть звіту).

Багато помилок у керівних матеріалах ВАК України. До речі, сама повна цієї установи неправильна – *Вища* атестаційна комісія. Тут йдеться про найвищу інстанцію, тому можна запропонувати назву “Найвища атестаційна комісія” (не найкращий варіант), Державна атестаційна комісія або, нарешті, призабуте *Висока* атестаційна комісія. Тоді абревіація ВАК збережеться, але назву організації все ж доведеться змінити (якщо ВАК ще буде доцільна). ВАК вимагає розкрити у дисертації рубрики “предмет дослідження” і “об’єкт дослідження”. Але ж між ними немає різниці! Вочевидь, вони мали на увазі відповідь на запитання – на предмет чого ви досліджуєте об’єкт? Здобувачі часто опиняються у скрутному становищі, штучно формулюючи відповідь на недолугі рубрики. Правда, ВАК роз’яснює, що саме вони вимагають

у відповідях на ці рубрики. Зауважимо, що в Росії такої рубрики як “Предмет дослідження” взагалі немає. Перефразую відоме: Росія – не Україна!

Зауважу, що із різних причин деякі видавництва не надто переймаються, на жаль, ретельним редагуванням матеріалів і тиражують всілякі “перли”, дезінформуючи читачів. Цим грішать як місцеві, так і центральні видання, які допускають на одній тільки сторінці десятки помилок. А не так давно редагування виконували сумлінно і зі знанням справи. Було колись... Але й автори не надто переймаються помилками і вважають що їх повинні виправляти редактори і коректори. Це ж їх робота! Напевно саме тому й сміяться на вулицях та в інших людних місцях не переобтяжені культурою люди, вважаючи, що прибирання – це робота двірників (не раз довелось чути: “Добре, що забезпечуємо їх роботою.”). Один поважний професор (на жаль, таких ще аж надто багато) агресивно не дослухається до слухних зауважень, стверджуючи, що такі-то терміни не сприймає і ніхто його до цього не змусить. До чого тут сприйняття чи не сприйняття – є ж норми української мови (хоча подекуди було б краще, щоби деякі з них не були нормами), мовна “конституція”?! Після неодноразового спілкування з цим професором я переконався, що з його поважності залишився тільки поважний вік. Така поведінка нагадує не завжди вмотивовані примхи дитини. Вже й начебто канули в лету валуєви, тому вже нема чого остерігатися активного очищення нашої мови, але дехто й дотепер не може позбутися синдрому малороса. Прикро!

Упродовж 15-ти років на засіданнях однієї зі спеціалізованих рад автор привертає увагу до типових помилок у дисертаціях, авторефератах, виступах здобувачів – і жодного зрушення! А віз і нині там... Автореферати (дисертації) аж кишать помилками, на кожному аркуші можна, без особливого старання, виявити на кожній сторінці по 10–40 помилок. Йдеться не про тільки граматичні помилки, а часто й помилки по суті проблеми. Прикро, що ВАК взагалі не реагує на грубі помилки, хоча у вимогах вказується на дотримання норм українського правопису. Згадалось знайоме – “А судді хто?”. У якихось тезах конференції на неповній сторінці тексту (у 27-ми рядках) умудрилися приладнати аж 43 (!) помилки. Чи не надто багато? А це вже високе мистецтво! Звісно, тез не редагують, але ж і автор мав би, крім суті предмету, знати ще й як його подати. Нашою національною хобою,

зауважує **проф. О. Сербенська**, й далі залишається той глибоко шкідливий стан, коли найавторитетнішим джерелом знання літературної мови стає: “Бо у нас таке говорять!” чи “А мені так подобається!” [49, с. 7]. Автору не раз доводилось чути такі “аргументи”. Якщо таке ставлення до грамотного подання наукової продукції, то закрадається сумнів щодо “охайності” наукових здобутків. **Іван Огієнко** неодноразово вказував на небажання багатьох наполегливо вчитися рідної мови, визнавати її складною наукою. І ще до цього. **Проф. О. Пономарів** радить: Якщо не подобається щось, не вживайте, але й не викидайте їх (слова) з української мови. Від автора: якщо є тільки один варіант, то подобається чи ні – доведеться-таки вживати прийняте. Чим хата багата...

У цьому зв’язку хочу привернути увагу читача щодо терміну **магніт**. Отже, магніт чи магнет? Маємо ж (і не відтепер!) *магнето*, *магнетон* *Бора*, *електромагнетизм*, *діамагнетизм*, *парамагнетизм*, *ферромагнетизм*, *магнетизація*, *магнетоопір*, *магнетит*, *магnezит тощо*. Чому ж так важко пробивають дорогу терміни *магнет*, *магнетні* явища? Чому вперто вживають тільки один термін – через “і” – магніт? Чому удостоїли цей псевдотермін таким виокремленням? До кого апелювати? Зауваження автора щодо цього наражаються або на насмішку деяких доцентів, професорів, або ж на шквал критики. До кого апелювати? До них? Марне! Голова ТК СНТТ (Технічний комітет стандартизації науково-технічної термінології) **проф. Б. Рицар** надіслав усім кафедрам Львівської політехніки офіційний лист щодо правильного вживання названого терміну, але ж деякі вчені (?) на це не зважають, у них своя, особлива думка. Можливо, що деякі з них тільки “читателі”, а не “писателі”, та ще й особливі. Статус у них такий...

Автору іноді доводилось вислуховувати запитання не по суті рукопису, а на кшталт: “А хто рецензенти?”, “А ви що, так усе знаєте?”, “А ви впевнені, що саме так правильно”, “А...?”, “А...?”, “А...?” – багатоголосе, стоголосе “А...?!”. І ще, заявлене: “То що, тільки ти один ідеш в ногу, а всі інші – ні?”. Ось таке узагальнення – всі інші! Але ж автор ніколи (про всіх!) так не говорив, навіть не подумав. А те, що не хочу йти в ногу, ліву та ще й скручену назад, з “усіма”, якщо їх навіть дуже-дуже багато, з мовними дальтоніками, геть байдужими до рідної (!) мови, – це правда. Не по дорозі! Ще з школи всі пам’ятають приклад із теми “Резонанс” (фізика) – міст обвалився, коли колона

вояків проходила по ньому в “ногу”. Отже, не завжди така одностайність корисна. Звісно, що аналогія непряма. Можна було би мовчки погоджуватися з “більшістю” (на щастя, не більшість вони) і не реагувати на ці репліки-колючки. Але застерігають від цього слова поета (Сергей Смирнов):

Не в ту среду попал кристалл,
Но растворяться в ней не стал.
Кристаллу не пристало
Терять черты кристалла.

Дехто має за щастя старанно вишукати в моїх наукових працях хоч би одну опіску (саме опіску), якусь помилку (як вони вважають), замість того, щоб осмислити свої помилки. Під мікроскопом шукають її – скалку в оці... Але й це добре, що хоч щось вишукують. Один із професорів (!) зізнався, що потішається своїми фантазіями, коли зачіпає “за живе” автора під час дискусій (якби ж то дискусії!). Скидається на те, що для нього важливий саме процес. Так і до садизму недалеко, тим більше, що паростки вже проклюнулися. Бідний! Але всяке буває... З іншого боку, не хочу уподібнитися до “одного героя Франсуа-Марі де Аруе, відомого широкій публіці як Вольтер, який у будь-якій мерзенності вмів знаходити позитив. Ну й що з того, що погано, адже могло бути набагато гірше! Універсальний прийом реагування на всякі лиха” (виділене лапками я підглянув в Ігоря Лосева, газета “День”). Куди вже гірше?

Чи це підступи одвічної (?) і на диво все ще живучої “жаби”, чи щось інше – так і не можу збагнути. А чи треба?.. Караван же йде... Хоча не всюди навпростець... А що таке навпростець? (майже за теорією відносності). Можна було б, пам’ятаючи напучення (Еклезіяста 7:21, 22): “Не варто перейматись тим, що про нас говорять інші”, не зважати на репліки “доброзичливців”, але, можливо, моя реакція буде корисною і хоч щось прояснить їм (перифразовую: з надією сподіваюсь). Варто адресувати цим доброзичливцям крилатий вислів **Шота Руставелі**: “Каждый мнит себя стратегом, видя бой со стороны”. А працю по написанню запропонованої книги і, особливо, її просування сприймаю саме як битву (згадаймо колишнє: *битва за врожай*). Не забуваю також одну з мудростей **Матері Терези**: “Якщо досягаєш успіхів – набуваєш фальшивих друзів і справжніх ворогів. Все одно

досягай успіху”. І ще: “Відавай світові все найкраще, що маєш: *і цього ніколи не буде достатньо* (виділення моє). Однак відавай світові все найкраще, що маєш”. Автор надто усвідомлює виділене. Добре було би осягти і ще й запам’ятати це критикам (подекуди критиканам).

Автору не раз доводилося вислуховувати псевдоаргументи щодо слововживання. Не вникнувши в суть питання, не розібравшись у непростих питаннях етимології, деякі опоненти довільно і часто агресивно видають плід своїх фантазій, “саморобну” і тільки їм зрозумілу етимологію за наукові доводи, не дослухаються до інших поглядів. Звісно, не слід брати все на віру, слід сумніватися, сперечатися, дискутувати, але на науковій основі. Відомо, що у нас усі знаються на політиці, економіці і футболі і, додам,... на граматиці. Треба зважити на те, що коли іншомовне слово “мігрує через кордони”, то змушене пройти крізь призму держави-приймача – її мовні норми, і закріпитися в мовному прокрустовому ложі цієї країни (у доброму сенсі, це ж не боляче). Так що не слід вказувати, що так-то і так-то кажуть росіяни, англійці тощо. Писав же Шевченко: “На москалів не зважайте, нехай вони собі пишуть по-своєму, а ми по-своєму. У їх – народ і слово, і у нас – народ і слово...”. Це, звісно, стосується всіх інших мов і народів. Маємо **поважати всі мови** і, насамперед, безупинно опановувати свою, а це найскладніше. Питання етимології вельми делікатні і на це слід зважати. Тут любителям (звісно, й автору) не варто втручатися, хай вже цим займаються справжні фахівці.

Це дуже глибока криниця... * Нерідко надто задиристі опоненти розглядають тільки одне значення слова з багатьох і стверджують, що тільки так і не інак – на всі випадки життя. Наприклад, *складає* замість *становить*. Є ж таке слово, кажуть! А те, що воно має з десятком значень, які треба вживати у контексті, їх не обходить. Є! І все тут! Складають книжки, дрова тощо. А Ліна Костенко ще й думки складає (це ж поетичне). “Збираюсь в дорогу, складаю думки...”. Але це ж Ліна Костенко... Перед дискусіями чи репліками варто хоч би заглянути в багатотомні етимологічні словники.

* 12.06.2011 р. з радіопередачі (І Національний) довідався, що слово “виш” вжила Ізидора Косач (Борисова) (1888–1980) (дипломований агроном, політв’язень сталінських концтаборів, емігрувала до США; молодша сестра Лесі Українки) у листі-проханні до Н.К. Крупської. Автору невідомо хто перший вжив це слово. Досі я вважав, що це слово-новотвір. Будьмо уважні!

Щодо слова *слід*. Чомусь вважають, що це напевно про заячі сліди йшлося (а ведмежі, вовчі...?). Але ж *слід* – (присудк. сл., тільки з інф.) має, крім інших, ще й такі значення – треба, необхідно, потрібно, варто, варт, повинно, личить, годиться. Отже, **не слід** витискати на узбіччя з фахової мови слово слід.

У цьому зв'язку зауважу, що, наприклад, власну назву *Відень* передають у різних мовах по-різному (див. ще “екзоніми”): Відень, Вена, Вен чи Вен... Так само щодо *Ташкент* і Тошкент (самоназва); *Білорусь* і Беларусь (самоназва); *Литва* і Ліетува (самоназва); а ще *Китай*, Чайна, хінці (китайці)... Самоназва – Чжунго. А столиця *Пекин* (багато разів міняли назву) вимовляється китайцями як Бейцзін. Та й *Вашингтон* вимовляють американці не так. А назва *Японії* – Нихон (Ніхон), чи на більш урочистому і офіційному стилі, Ниппон (Ніппон). То чи варто кожному втручатися у правила словотворення, етимологію? Хай уже цим займаються фахівці. І не варто вставляти тут навіть однієї, хай навіть золотої, “копійки”.

Десятки років доводиться привертати увагу деяких колег-співрозмовників щодо правильності вживання мого прізвища в давальному відмінку – не *Курилі*, а все-таки Курилові (Іванові Курилу або Курилові Івану), адже я Курило, а не Курила (порівняти, але не плутати: горила – горили). Так настирливо це вимовляють, що починаю вірити, що я – таки Курила. Так і відомі острови можна закріпити за мною.

Далекого 1955 року на уроці російської мови під час вивчення теми “Розділові знаки” вчителька навела нам приклад уживання тире: “Не казнь страшна – страшна твоя немилость” (до речі, у різних джерелах маємо різні розділові знаки) (Шуйський – Борисові Годунову). До чого ж це? А ось до чого – у контексті – не таке лихо, що погано знаємо рідну мову, біда (радше нещастя) в іншому – упертому небажанні опанувати її, а то й свідомий спротив. Отже, **страшна байдужість!** Це дивує, шокує...

Тут до речі згадати роздуми **Л. Костенко**: “Хто ми такі? Для чого живемо? Що з нами буде?” І ще: “Ми поранені люди, ми дуже поранені люди”. Хай це буде “інформацією для роздуму” *байдужим* до рідного слова. А ось судження про *байдужих* А.Чехова: “Не бійтесь друга – він може тільки зрадити. Не бійтесь ворога – він може вбити. Бійтесь байдужих – це з їх байдужої згоди відбуваються зради і вбивства”. Варто зауважити, що, згідно інших джерел, ці слова належать **Бруно Ясенському** (польс. і рос. письменник, 1901–1941) (і тут неод-

нозначність!). Так що не завжди шукаймо підступи “п’ятої колони” – маємо свою, байдужу колону (ось і неологізм!). Слід пам’ятати слова Великого Каменяра:

Супокій – святее діло / В супокійніи часи, / Та сли в час
війни та бою / Ти зовеш до супокою – / Зрадник або трус еси.

Невже не бачать і не чують (як актуальні слова Тараса: “оглухли, не чують...”) ці надто обережні й байдужі, що мусимо “одностайне стати” і вступити в нелегку фазу бою/війни за рідну (!) мову? За їх байдужості можемо дочекатися 480-го указу про заборону української мови. Ствердимо й ми вслід за **П. Тичиною**: **“Нам треба голосу Тараса”**.

Дехто з колег і знайомих (на двох пальцях руки можна полічити) радили “м’яко” написати цю передмову, не зачепивши нікого (як бы чого не вийшло *або* ласкаве теля дві корови ссе). Видається, що ці надто обачні – власники універсального картуза, як у персонажа кінострічки “Весілля в Малинівці”. Як же можна м’яко писати після почутого?! “Мені по барабану, якою мовою розмовляти!” – твердить молода продавчиня. Зі спритністю білочки переходить з мови на мову. Продавчиня (до речі, теж дуже потрібна професія) могла собі таке дозволити, але щоб такими байдужими були доценти, професори? Вони сказали (деколи навіть промовчавши) те саме, але іншими словами. Отже, не освіта визначальна...

Саме завдяки “барабанності” маємо: Міка Ньютон (чи не забавніше було би “Мікі Маус”?) (читай *Оксана Грицай*), Віра Брежнева (читай *Віра Галушка*), Лама (читай *Наталія Дзеньків*), Наталія Могилевська (читай *Наталія Могила*), Наташа Корольова (читай *Наталія Поривай*)... І в тему:

– А ви якої національності?

– А вам якої треба? (Микола Куліш “Патетична соната”).

Звісно, кожен вправі сам підбирати собі сценічне ім’я, але щоб аж так... А для прикладу можна порадити згадати такі прибрані імена: Леся Українка (Косач Лариса Петрівна), Панас Мирний (Рудченко Панас Якович), Ганна Барвінок (Олександра Михайлівна Білозерська-Куліш); Наталія Земна (вдало, прегарно!) (Наталія Зубицька). А ще прибрані імена не українців з походження: Василь Вишиваний (! Вільгельм-Франц фон Габсбург-Лотрінген), Микола Хвильовий (Микола Фітільов) і под.

Sapientī sap (Sapiens sato) – Розумному досить...

Дехто заспокоює, що згодом “то ся зробить” (це з “бородою”) само самою. А “Тося” й не думає робить щось. Отже, самі “лупайте сю скалу!”, інакше – “побачите, які будуть жнива...” (а вже й тепер багато що бачимо). Можливо, що хоч до геніїв дослухаємося.

Не хочеться переспівувати Василя Шкляра (газ. “День”, 10 – 16 березня 2011), але наведу все-таки його слова, які вселяють віру: “Коли я чую звинувачення з уст недругів, кажу, що це для мене – найкращий комплімент”. Недоброзичливці додають мені сили, натхнення. “Оксюморонна” їм вдяка. Та й “карась завжди буде обережний”.

Автор усвідомлює, що надто багато уваги приділив недоброзичливцям і байдужим (не плутати зі збайдужілими), але не можу не привернути увагу до того, як пробиває дорогу слово в своїй, *Богом даній країні* (курсив, звісно, не мій). Можна було би, як це зробив С. Караванський, подати в кінці книги цей крик душі (у нього “Крик крикуна в пустелі”), але я подаю матеріал, як тепер модно казати, в іншому форматі. Болі свої вилив у Передмові, а далі – не переобтяжений примітками і відступами матеріал. Тут слід врахувати, що ця праця не офіційне видання (правопис, словник тощо).

Якби ми “одностаїне стали” на захист рідної мови, то напевно не наважився би автоінспектор-хам (з газ.) з Одеси (не хочу тут вписувати його прізвище, щоб не вважав себе Г(г)еростратом) назвати українську мову телячою. Чи, може, краще уподібнитися до згаданого вольтерівського героя? Всі мусимо усвідомити, що мова наша не теляча, а носії її – не телята.

Дивно, що деякі працівники ВЗО (вишів, як тепер уживають) з високими ступенями-званнями краще володіють англійською, німецькою та іншими мовами краще ніж державною. Але будьмо оптимістами! Адже був оптимістом **Михайло Коцюбинський**: “Наша літературна мова, як молоде вино, очиститься з часом від шумовиння і стане прозорою й міцною”. Авжеж стане!

Щодо структури книги. Для практичного використання, з урахуванням того, що посібник орієнтовано на нефаківців у галузі лінгвістики (упевнений, що й фахівці знайдуть для себе багато незнаного), матеріал щодо виявлених у наукових працях помилок подано у форматі “**неправильно – правильно (радімо)**”, що значно полегшить його засвоєння. Спочатку подано речення, словосполучки, абзаци чи

їх фрагменти з виділенням курсивом місць, де допущено помилки, двозначності, неточності. У дужках подано правильний (не обов'язково найкращий) чи рекомендований варіант. Це значно полегшить засвоєння матеріалу. Тут важко було подати найкращі варіанти (які все рівно були б часто суб'єктивними), а тим більше, різні варіанти подання матеріалу, яких може бути багато. На першому місці подекуди подано слова, терміни, фрагменти не як неправильні, а як небажані, яких треба уникати. Про це зроблено у відповідних місцях примітки. Більш глибоке з'ясування деяких питань можливе з використанням різних словників, правопису, довідників, рекомендацій, стандартів тощо. Але справа утруднена тим, що їх надто багато, а крім того, нема, як уже зазначалось, єдиного погляду на те чи інше питання. Крім цього, накладі таких видань здебільшого мізерні. Корисними тут можуть бути електронні словники, але і до них поки що не всі мають доступ. Але і в них нерідко трапляються помилки, промахи, неточності.

Ілюстрацією останнього є розділ додатку “**Деякі неоднозначності слововживання...**”. Тут подано різні варіанти слововживання, часто несумісні, хоч деякі автори рекомендують паралельні форми. Найбільші труднощі для нефахівця (і не тільки) у тому, що всі ці варіанти рекомендувало Міністерство освіти і науки України (колишня назва), хоча часто-густо одні суперечать іншим.

Для зручності в користуванні подано **типові помилки** у мові наукових праць. Подано “**Деякі помилки в недавніх виданнях**”.

Немало цікавого і потрібного можна знайти в додатках “**Корисно знати**”, “**Деякі мовні норми**” та ін. Корисними буде додаток “**Поради коректора**”, а також додаток “**Радимо вживати: фрагменти речень, словосполучень**”, який можна використати під час написання наукових публікацій, звітів і под.

У додатку “**Розрізняти**” наведено слова і словосполучення, які тільки на перший погляд видаються синонімічними. Кожне з них належить підбирати у контексті. Зважаючи на обмеженість обсягу видання не всюди маємо детальні пояснення. Засвоєння поданого матеріалу передбачає ще й наполегливу систематичну самостійну роботу.

УВАГА! У деяких розділах (“Корисно знати”, “Розрізняти”), пояснюючи якесь слово чи словосполучення, не подаємо всі значення, і в дужках робимо примітку на кшталт: у 4 (5, 6,...) *знач.*, але подекуди

подаємо не всі значення (надто якщо їх багато). Це слід розуміти так: у якомусь значенні (одному із багатьох) (нумерація умовна).

Оскільки багато наукової літератури написано російською мовою, в пригоді буде додаток “**Російсько-український словничок**” (терміни і мовні звороти).

В одній із монографій читаємо “тимчасова міцність кристала”. А йшлося про часову міцність, яка російською мовою передається як *временная прочность*. А тимчасовій міцності відповідає *рос. временная прочность*. Замість *середовище MathCad* вживають *атмосфера (???) MathCad*. Як мають розуміти це читачі – студенти, аспіранти? Таких прикладів можна навести дуже-дуже багато. Замість *носії заряду* маємо *носії струму* (так триває після десятків зауважень щодо цього – мовляв, це не так важливо). Тоді пишимо формулу води не H_2O , а, наприклад, H_2O_2 – це ж не так важливо... Уперто відмовляються писати правильно сполуки $A^{II}B^{VI}$, вживаючи (дехто зухвало) $A_{II}B_{VI}$, A_2B_6 чи A^2B^6 . Але ж тут верхні індекси означають валентність, яку позначають римськими цифрами. Інша річ, коли пишемо In_2Te_3 – тут цифри 2 і 3 стосуються кількості атомів, а не валентності. Але так і не вдалось переконати професора хімії (і, на жаль, не тільки його) у цьому. І наводять з їх погляду “ваговиті аргументи” – багато авторів так пишуть! Що тут сказати?

Упродовж щонайменше 10-ти років автору так і не вдалося переконати окремих членів спеціалізованої ради, що термін *рідкі кристали* неправильний. Наводять беззубі контраргументи: а чому не *рідкі*, хіба нема слова *рідина*? Властиво тому, що є *рідина* – тому і *рідинні* (*плинні*) кристали. Адже вживають “*рідинна епітаксія*”, а не “*рідка епітаксія*”. Але всі мої аргументи безсилі. І ще один із беззубих аргументів – якийсь *дуже знаний* столичний фахівець теж так вживає. А якщо раптом не зрозуміє? Згадався чеховський персонаж, якого не полишала думка – “как бы чего не вышло...”. А ще Шевченкове: “...моголи, моглоли...”. Дивує, що такі контраргументи висуває один із (колишніх?) членів секції електронної техніки науково-технічної ради Міністерства приладобудування, член секції з проблем “*Рідинні кристали*” (виділення моє)... Зауважу, що правильно вживати *рідинно-кристаливий* дисплей (із використанням рідинних кристалів), а не *рідиннокристалічний* (дисплей же не характеризується кристалічною структурою, його тільки створено із застосуванням *рідинних криста-*

лів). Але і в назву монографії вперто втискають саме покруч. Ще не так давно вживали термін *рідкоземельні елементи* замість рідкісноземельні елементи. Довелось змиритися непокірним з унормованим терміном. Але це ще півбіді. Страшно те, що схожі покручі передають великій студентській аудиторії впродовж багатьох років. І так по колу, хибному колу... Чи так важко уяснити собі, що правильно, а що не годиться, особливо після безлічі зауважень щодо слововживання? Не можна дорікати будь-кому за те, що чогось не знає. Ніхто не знає всього (це тільки Сократ міг зізнатися, що нічого не знає). А те, що свідомо не сприймають мовні норми, особливо особи (видається, не особистості) зі ступенями-званнями (!) глумляться з мови, ігнорують її норми, просто недопустимо.

Щонайменше 10 років (!!!) треба було, щоб переконати керівників (консультантів) дисертацій, що правильно в назві дисертації писати “Розроблення...”, а не “Розробка...”. А до безлічі зауважень щодо неправильності вживання некоректної словосполуки “дисертаційна робота” замість “дисертація”, яка власне і є науковою працею (а не роботою!), не дослухаються й донині. І такими вибриками (колись у сатиричному журналі “Перець” була систематична рубрика “Вибрики Пегаса”) з року в рік калічать студентів, аспірантів... Важко було сприймати свідомий, відвертий глум з української мови і, як результат, – автору довелося полишити спеціалізовану раду із захисту дисертацій. Крапля переповнила чашу... Крапель було аж надто... Можна і втопитися...

Не так давно автор був також членом спеціалізованої ради з хімічних спеціальностей. Сусідній корпус (це не інша держава, не інша область, місто!), а який контраст! За кілька місяців вдалось подолати типові мовні труднощі – автореферати вже не кишіли помилками. Але там дуже дослухалися до зауважень, дисертанти передавали перелік помилок один одному, дослухалися до зауважень всі члени ради. Проходячи процедури, звязані із захистом докторської дисертації (а це було 1992 року) у Чернівецькому університеті (маю за честь), не можна було не помітити надзвичайно великої уваги членів спеціалізованої ради до питань чистоти мови (не тільки науково-технічної). Незабутнє враження! Відрадно, що переймалися цим всі професори, незалежно від національної належності. Це справжні вчені. Більше статистики не можу подати, бо не володію нею.

Особливу увагу питанням і проблемам чистоти мови систематично приділяє Ректор Львівського національного університету імені Івана

Франка проф. І. Вакарчук (він і голова однієї зі спеціалізованих рад). І впевнений, що робить це не про людське око, не кон'юнктурно. Проявляє інтерес до двох рукописів стороннього автора, присвячених питанням мови, цікавився (і не тільки) їх просуванням. Дуже відрядно, що ще не “все пропало”.

Автору деколи доводилось чути зауваження таких *дуже знаних* опонентів, у тому числі й столичних, які роблять дисертантам зауваження щодо “помилко”, які тільки видаються їм такими. А дисертант вмиг погоджується з ними – (знову) “как бы чего не вышло”. Один із таких столичних, реагуючи на мої зауваження на захисті дисертації щодо безміру помилок, зауважив: “Що ж зараз робити, ці помилки вже не виправити?”. Виходить, що можна в дисертації писати що і як завгодно, а проголосувати маємо “за”, бо що вже зараз виправляти – маємо те, що маємо (до речі, останні слова належать не “класику”, як чомусь вважають). Замість того, щоби безапеляційно посилатися на класика, можна порадити шановним опонентам подумати, чому таке маємо і дослухатися до вже цитованої поради М. Рильського: “Не бійтесь заглядати в словники”. Звісно, що автор ні на мить не посмів би засумніватися у професійності достойних опонентів і в глибині аналізу (по суті) дисертації.

Нерідко маємо помилки у назвах навчальних дисциплін. Наприклад, “Обробка експериментальних даних” замість “Опрацювання експериментальних даних” тощо. Мимоволі закрадаються сумніви щодо наукової охайності таких фахівців.

Якщо кожен вживатиме терміни як захоче, то до чого це призведе? Є ж якась “мовна конституція”! (хоча й не найкраща). Слушним є твердження вельми знаного вченого проф. Андрія Содомори, що “не здобутки техніки, а вага Слова в суспільстві визначає міру його цивілізованості”. Варто також прислухатися до судження російського публіциста і літературного критика **Писарева Д. І.**: Неправильне вживання слів тягне за собою помилки в сфері думки і потім в практичному житті. Не менш слухна думка **Рене Декарта**: “Визначте значення слів... І ви звільните людство від половини його хибних думок”. Схожих висловлювань можна навести дуже багато. Але їх треба не тільки читати, а, крім того, дослухатися до них.

Прикро констатувати, що багато помилок залишається в уже опублікованих книгах, наукових статтях тощо, з якими мали би добре попрацювати коректори і редактори. Не всі видавництва цим переймаються.

Трапляються журнали, які публікують наукові праці в авторському поданні (у тезах так завжди). А це недопустимо! Найстрашніше, що ці перли проникають у студентську аудиторію. А звідси – неграмотно написані дипломні роботи (проекти), наукові статті, дисертації. І так по колу, зачарованому, хибному колу... І нема тому почину (?), і краю немає (!)...

Мета книги – зробити деякі акценти на проблемі, привернути увагу читача, і рекомендувати йому заглядати постійно в посібники, довідники, тобто перейнятись проблемою. Це важливо ще й тому, що не раз доводилось чути твердження, що граматика (мовознавство) це не наука. Звичайно, це “рукотворна” наука зі своїми законами, правилами, на відміну від природничих наук, де діють закони природи. Але і там наші погляди на суть явищ, процесів уточнюються, міняються, хоч об’єктивно вони не залежать від наших знань про них.

Особливість книги – маємо не систематичний виклад, а радше поради для щоденної роботи. Матеріал подано на конкретних прикладах, узятих з реальних джерел (наукових видань). У цьому виданні головне не термінологія, а стилістика, виклад думок. Адже нерідко натрапляємо на речення, які не можна вважати такими, бо у них не закінчена думка, а просто сукупність слів. Їх часто не вдається редагувати. Надто багато стилістично невдалих висловів. Вона буде корисною, на думку автора, практичним посібником-порадником, у якому уникаємо “теоретизування”, що лише б утруднило засвоєння матеріалу нефахівцями (хоча в окремих місцях такі пояснення все-таки подано). Неминучі у цій праці деякі повтори (у різних словосполучах), бо матеріал записано з реальних робіт, публікацій. Тут не подаємо неозначеної форми, як це маємо у словниках, а тільки текст мовою оригіналу. Така конкретизація полегшить читання та осмислення матеріалу. Це, здебільшого, більш ефективно, ніж у разі формального подання правопису.

У посібнику маємо деякі схожі висловлювання, які можна було б об’єднати, але подаємо їх, як уже мовилось, мовою оригіналу. Тут розглядаємо не всі синоніми, не всі стилістичні варіанти. Деякі виділені курсивом слова чи фрагменти можуть бути правильними (допустимими), але небажаними.

Належить пам’ятати, що замало знати правила правопису, треба знати й винятки (*при швидкості, під дією навантаги, за температури*).

Не завжди застосовне правило “дев’ятки”, адже *ди*, як і *де* – незмінні префікси.

Автор не ставив собі за мету подати найкращий погляд, не розглядав всі варіанти написання, бо таких варіантів може бути багато. Він не категоричний і усвідомлює деякі неминучі неточності, помилки. Але ж такі помилки трапляються у мові відомих фахівців. Та й узагалі, чи є межа вдосконаленню?

Сподіваюсь, що ця книга зацікавить читача. Автор не претендує на повноту охоплення матеріалу (а що таке повнота?), адже це неможливо в межах такої праці. Деколи автор вживає простіший стиль, бо науковий трохи специфічний, хоча могло би бути й так як написано в статтях, монографіях і под. (наприклад, ми провели дослідження *замість* дослідили і под.).

Привертаю увагу читача: хоч усі **розділи** і мають самостійне значення, але всі вони більшою чи меншою мірою **взаємозв’язані**. Тому, опрацьовуючи якийсь розділ, слід заглядати в інші розділи (у багатьох місцях на це вказано) для глибшого розуміння матеріалу. **Побіжне читання не буде ефективним!** Хтось зауважив, що мало хто захоче глибоко вникати в зміст такого об’ємистого матеріалу. Але це вже проблема читача. Наголошую, що **ця книга не для одноразового читання, це не роман** (хоча деякі романи читають не один раз). Не всі (*особливо* молоді) знають (пам’ятають) слова В. Маяковського, який радив переривати “єдиного слова ради тисячі тонн словесной руди”. Ось і в попередньому реченні довелось замінити слово *надто* на слово *особливо* (у дужках), бо можна зрозуміти, що деякі читачі ще *надто* (одне із значень цього слова – особливо) *молоді* (замолоді) для читання цієї книги). Таких прикладів можна навести чимало.

Зауважу, що добрим порадиником і доповненням до цього посібника може слугувати читачам інша книга автора: **Як правильно: помилки мовлення засобів масового інформування** (це не для саморекламування!) Тут проаналізовано кілька тисяч помилок радіо- і тележурналістів. Схожі помилки маємо в наукових виданнях, у різних сферах спілкування, у побутовому мовленні тощо.

Значну частину матеріалу посібника донесено до численної аудиторії – студентської під час проведення лекцій, дипломників та дисертантів. Крім цього, систематичне багаторічне спілкування з авторами публікацій (монографії, дисертації, автореферати, статті, тези доповідей і под.) уможливило пропагування і практичне засвоєння ними

мовних порад і зауважень. Це дуже важливо з огляду на те, що пропонувані різними авторами матеріал часто “сирий”, надто насичений термінологічними та стилістичними помилками, а часто промахами, неоковирностями, тиражується і стає розсадником “нерозумного, недоброго і щоб не (прим. авт.) вічного” (для молодого читача: рос. поет Н. Некрасов (1821–1878) закликав “сіячів знань”: *Сейте разумное, доброе, вечное...*).

Те саме стосується спілкування зі студентською аудиторією. Відрадно, що кількість тих, які скористалися цими мовними порадами, незмірно перевищує кількість тих, хто залишився байдужим чи чинив спротив, не відаючи/відаючи, що робить. Отже, все гаразд в “данському (тут: нашому!) королівстві”... Оптимізму додають подані попереду слова віри М. Коцюбинського.

У цьому зв’язку можна вважати, що поява такого видання виправдана. Адже ця праця, як уже мовилось, базується на реальному матеріалі, а головне, зорієнтована здебільшого на нефахівців у царині філології. Відома, наприклад, книга: В. П. Сигорский “Математический аппарат инженера”, К.: Наук. думка, 1976, у якій основні розділи математики написано дохідливою мовою саме для інженерів, для яких математика не є фахом. Суто математичні книги часто надто важкі для сприйняття навіть фахівцями технічного профілю. Актуальність цього видання полягає, на нашу думку, в тому, що поки що маємо обмежений наклад словників, правопису. Та й не всі нефахівці будуть наполегливо користуватись ними. Сподіваюсь, що цей посібник викличе зацікавлення читача. Вірю, що хоч деякі зернини таки проростуть...

Автор буде вдячний за виявлення помилок, неточностей, огріхів і корисні зауваження.

Посібник адресовано студентам, аспірантам, здобувачам наукових ступенів, викладачам природничого профілю, науковцям, науково-технічним працівникам, а також може бути корисним працівникам засобів масового інформування, усім, хто не байдужий до української мови. Він може стати порадником і помічником у щоденній роботі, спонукою для подальшого систематичного опанування нормами сучасної фахової української мови.

Сподіваюся, що ця праця знайде свого зацікавленого читача. Побільше би таких читачів!